

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी कालखंडातील भारताचे परराष्ट्र धोरण

प्रा. लक्ष्मण बाबाराव यादव

बाबासाहेब देशमुख पारवेकर महाविद्यालय

पारवा, ता. घाटंजी जि. यवतमाळ

प्रस्तावना :

स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात साधारणता 200 वर्षे भारत ब्रिटिशांच्या आणि त्यापूर्वी अनेक शतके अन्य राजवटीच्या गुलामगिरीत असल्याने स्वतंत्र परराष्ट्र धोरणाची आखणी आणि अंमलबजावणी करू शकला नव्हता. आधुनिक अर्थाने स्वतंत्र सार्वभौम राष्ट्र म्हणून भारताचा अस्तित्व 1947 सालापासून सुरु झाले. स्वातंत्र्यानंतर देशाची अखंडता, एकात्मता, सुरक्षितता, सुनिश्चित करणे हे कोणत्याही केंद्रीय शासन व्यवस्थेचे आद्यकर्तव्य, त्यानंतर नागरिकांच्या मूलभूत भौतिक गरजा भागून त्यांना सार्वभौम विकासासाठी सुयोग्य भारताची निर्मिती करणे गरजेचे ठरते. देशाच्या नैसर्गिक आणि मानवी साधन संपत्तीच्या मर्यादा लक्षात घेता कोणताही देश पूर्णपणे स्वतंत्र असू शकत नाही किंवा तो अन्य देशापासून पूर्णपणे अलिप्त राहू शकत नाही. त्याला आपल्या गरजा आशा आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी अन्य देशांची मदत घ्यावी लागते. त्यांच्याशी विविध प्रकारची देवाण-घेवाण करावी लागते आणि त्यातूनच आंतरराष्ट्रीय संबंधाचा पाया तयार होतो.

राष्ट्र या संकल्पनेचे आकलन करतांना भारतीय जनमानसात प्राचीन भारतीय संस्कृतीच्या विचारांचा मोठा पगडा होता आणि आहे. एकेकाळी जैविक आणि अध्यात्मिक पातळीवर संपन्न असलेली भारतीय संस्कृती परकियांच्या आक्रमणाने आणि नियंत्रणाने तयास गेली तिची सर्व बाजूंनी लूट करण्यात आली. शतकानुशतकांच्या निपन्नव्यवस्थेतून 1947 साली बाहेर आल्यानंतर या महान संस्कृतीच्या पुनरुत्थापनाच्या यांचा प्रक्रियेला प्रक्रियेला प्रारंभ झाला आणि आपल्या अंगभूत क्षमतामुळे ही संस्कृती यथावकाश आपसूच जागतिक मंचावर आपले अपेक्षित स्थान मिळवले. अशा आशावादावर भारतीय परराष्ट्र व्यवहाराची पायाभरणी झाली.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची तत्वे

1. अलिप्ततेचे धोरण
2. पंचशील तत्व
- (i) प्रादेशिक अखंडता
- (ii) अनाक्रमण
- (iii) हस्तक्षेप न करणे
- (iv) समानता
- (v) शांततामय सहजीवन
3. रंगभेद व जातीभेदाला विरोध
4. संयुक्त राष्ट्रांचे व आंतरराष्ट्रीय संघटनांचे समर्थन
5. संयुक्त राष्ट्रांचा सहकार्य
6. आशिया व आफ्रिकेतील राष्ट्रांत मैत्रीभाव
7. जागतिक शांतता व सुरक्षिततेसाठी प्रयत्न

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची उद्दिष्ट्ये :

1. राष्ट्रांचे संरक्षण
2. राष्ट्रीय शक्तीत वाद
3. आर्थिक विकास
4. राष्ट्राला प्रतिष्ठा
5. भूमि विस्ताराचा विरोध
6. दबाव गटांचे हितसंवर्धन

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी व यांच्या कालखंडातील भारताचे परराष्ट्र धोरण

श्री नरेंद्र मोदींच्या परराष्ट्र धोरणातील पुढाकाराने जगातील सर्वात मोठ्या लोकशाहीची खरी क्षमता व भूमिकेची जाणीव झाली. श्री नरेंद्र मोदी यांनी दिनांक 26 मे 2014 रोजी व्यक्तीच्या पंधरावे पंतप्रधान म्हणून प्रथम पंतप्रधानपदाची शपथ घेतली. या शपथविधी कार्यक्रमामास सार्क नेशन्सच्या सर्व प्रमुखांना आमंत्रित केले. यामागचा उद्देश शेजारील राष्ट्रांशी मैत्रीपूर्ण संबंध निर्माण करणे हा होता. तसेच त्यांनी दुसऱ्या वर्षाच्या सुरुवातीला बिस्म टेक नेत्यांना आमंत्रित केले. युनायटेड नेशन्सच्या जनरल असेंबलीला दिलेल्या भाषणाने त्यांचे जगभर कौतुक झाले. एका वर्षाच्या दीर्घ कालावधीनंतर नेपाळ 28 वर्षांनंतर, ऑस्ट्रेलिया 31 वर्षांनंतर, फिजी आणि यूएई तसेच 34 वर्षांनंतर, सेशलस येथे द्विपक्षीय दौऱ्यावर येणारे श्री नरेंद्र मोदी हे पहिले भारतीय पंतप्रधान झाले. पदभार स्वीकारल्यानंतर श्री नरेंद्र मोदी यांनी यूटन ब्रिक्स आणि जी-20 शिखर परिषदांना हजेरी लावली. येथे विविध जागतिक आर्थिक आणि राजकीय मुदयांवरील भारताच्या हस्तक्षेपाचे आणि विचारांचे कौतुक केले गेले.

अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष डोनाल्ड ट्रम्प 25 फेब्रुवारी रोजी एक दिवसाच्या भारत दौऱ्यावर आले. या दौऱ्यादरम्यान दोन्ही देशांनी संरक्षण करारावर स्वाक्षरी करून स्वतः ट्रम्प यांनी कराराची घोषणा केली. ते म्हणाले "आज आम्ही भारतासाठी अपाचे आणि MH-60 R हेलिकॉप्टर सकट तीन अब्ज डॉलर्सहून अधिकचे अमेरिकी संरक्षण उपकरण खरेदीसाठी करार करत परस्पर संरक्षण सहकार्याचा विस्तार केला आहे."

पाकशी मैत्रीचे संबंध प्रस्तापित करण्यासाठी पाकचे पंतप्रधान नवाझ 'रीफ यांच्या वाढदिवसानिमित्त मोदी अचानक पाकिस्तानमध्ये गेले पण त्याचा परिणाम दिसून आला नाही.

मोदींच्या आमंत्रनावरून सप्टेंबर 2014 मध्ये चीनचे राष्ट्राध्यक्ष शी जिनपिंग यांनी भारत दौरा केला. परंतु यातही फारशे मैत्रीपूर्ण संबंध निर्माण झाले नाही, लवकरच भारत चीन सिमा वाद हा संघर्ष सुरु झाला.

मात्र दक्षिण आशियातील वर्चस्व राखण्यासाठी पाकला हाताशी धरून भारताला राह देण्याचे चिनी डावपेज वाढले. संयुक्त राष्ट्रांच्या सुरक्षापरिषदेचे कायमस्वरूपी सदस्यत्व भारताला न मिळावे यासाठी चीनचा खोडा कायम. पूर्व आणि आग्नेय आशियातील देशांशी संबंध सुधारण्यासाठी पूर्वीच्या सरकारच्या "लूक ईस्ट पॉलीसीच्या" एक पाऊल पुढे जाऊन 'ॲक्ट इस्ट' धोरण ईशान्येकडील राज्यांतील दहशतवाद्यांचे बिमोड करण्यात म्यानमार बरोबरच सहकार्य करार आणि संबंधाचा फायदा जपान, दक्षिण कोरिया, वियतनाम, आणि फिली पिस या देशांशी सहकार्य वाढवण्याचा प्रयत्न.

दक्षिण आशियाई देशासाठी मोदींना दिलेली साऊथ एशिया सॅटेलाइट ची भेट.

बांगलादेश बरोबरच सीमाप्रश्न सोडवण्याचा भारताला आलेला यश.

अमेरिका, रशिया, युरोप आणि आगामी देश या गटांच्या पलीकडे जाऊन व्यापक भूमिका.

संयुक्त राष्ट्रे ईस्ट एशिया समिट जी-20 ब्रिक्स संघटना, सांघाय को-ऑपरेशन ऑर्गनायझेशन इंडिया आफ्रिका समिट

अश्या व्यासपिठावरून भारताच्या हित संबंधांना मुद्दे रेटण्याचा प्रयत्न.

'मेक इन इंडिया' डिजिटल इंडिया यांसारख्या महत्वाकांक्षी प्रकल्पासाठी परराष्ट्रीय धोरणांचा यशस्वी वापर.

विदेशी गुंतवणूक भारतात आणण्यात मोदिला यश.

सप्टेंबर 2014 रोजी UNO महासभेसाठी न्यूयॉर्क चा दौरा.

अनु शिखर परिषदेसाठी 2016 मध्ये मोदींचा तिसऱ्यांदा अमेरिका दौरा.

अफगाणिस्तानमध्ये तालिबान्यांनी सत्ता हस्तगत केल्यानंतर दिनांक 22 सप्टेंबर 2021 रोजी अमेरिका दौऱ्यावर निघाले. पंतप्रधान श्री नरेंद्र मोदी व अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष जो बायडन यांच्या भेटीकडे संपूर्ण जगाचे लक्ष लागलेले दिसते.

अमेरिका दौऱ्यावर असणारे भारताचे पंतप्रधान श्री नरेंद्र मोदी यांनी ऑस्ट्रेलियाचे पंतप्रधान स्कॉट मॅरिसन यांच्याशी वाणिज्य, व्यापार, ऊर्जा आणि इतर क्षेत्रांमध्ये सहकार्याची चर्चा केली. तसेच जपानचे पंतप्रधान योशि

हिदे सुभा यांच्यासोबत ही चर्चा केली या दोन्ही देशातील सहकार्य वाढवण्यावर भर दिला गेला.

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी हे अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष जो बाईडन यांच्यासह "QUAD" संमेलनात सहभागी होणार आहेत. ऑस्ट्रेलिया आणि जपानची नेतेही; सहभागी असतील. एशिया पॅसिफिक भागातल सहकार्य वाढवण्याच्या दृष्टीने हे संमेलन महत्वाचे मानले जातय.

सारांश :

एकंदरीत वरील विवेचनावरून आपणाला असे स्पष्ट करता येते की, भारत हे एक जगातील सर्वात मोठे व यशस्वी लोकशाही चालवणारे राष्ट्र म्हणून ओळखल्या जाते. अशा या भारताच्या परराष्ट्र धोरणात जागतीक शांतता सुव्यवस्था व परस्पर सहकार्य या घटकांना मध्यवर्ती स्थान असून भारत सतत जागतीक शांततेला महत्व देत आहे. याच तत्वाच्या आधारे भारताचे पंधरावे पंतप्रधान होतीलच श्री नरेंद्र मोदी यांनी सुध्दा जागतिक शांतता सुव्यवस्था व सहकार्य निर्माण करण्यासाठी सतत प्रयत्न केला आहे. शेजारील राष्ट्रांशी सलोख्याचे मैत्रीचे व सहकार्याचे संबंध निर्माण केले जात आहे. जम्मू-काश्मीर सारखा संवेदनशील प्रश्न श्री नरेंद्र मोदी यांनी यशस्वीपणे हाताळलेला दिसून येतो. बांगलादेश सीमावाद जागतिक स्तरावर अमेरिका, जपान, ऑस्ट्रेलिया देशासारखे मित्र प्राप्त केले. तसेच असे असतांना श्री नरेंद्र मोदी यांनी राष्ट्र हिताकडे मात्र दुर्लक्ष होऊ दिले नाही. राष्ट्रहिताला प्रथम प्राधान्य देऊनच परराष्ट्र धोरणात वास्तववादी भूमिका घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. हे या ठिकाणी आवर्जून उल्लेख करावा लागेल.

संदर्भ ग्रंथ :

1. युनायटेड नेशन, डॉ. शैलेंद्र देवळाणकर
2. मोदी कालखंडातील भारताचे परराष्ट्र धोरण सातत्य आणि स्थित्यंतर, डॉ. शैलेंद्र देवळाणकर
3. आंतरराष्ट्रीय संबंध, डॉ. भूषण जोगुलवार
4. आंतरराष्ट्रीय संबंधश् चंद्रशेखर दिवाण
5. भारताचे परराष्ट्र धोरण नवीन प्रवाह, डॉ. शैलेंद्र देवळाणकर